

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва
та реставрації творів мистецтва

«До захисту допущено»
Зав. кафедри
_____ Урсу Н. О.
« ____ » _____ » 2019 р.

Дипломна робота
Магістра

з теми: **«ПИТАННЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА РЕСТАВРАЦІЇ ЖИВОПИСУ У
ВИНОСНИХ ІКОНАХ (НА ПРИКЛАДІ ІКОН З ФОНДІВ КАМ'ЯНЕЦЬ-
ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ-
ЗАПОВІДНИКА)»**

Виконав:
студент II курсу, ОМ1-В18 групи
напряму підготовки 023 Образотворче
мистецтво, декоративне мистецтво,
реставрація
Грищук Дмитро Анатолійович

Керівник: **Віштакенко В.А.**,
кандидат мистецтвознавства,
старший викладач кафедри
образотворчого і декоративно-
прикладного мистецтва
та реставрації творів мистецтва

Рецензент: **Гуцул І.А.**,
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри образотворчого і
декоративно-прикладного мистецтва
та реставрації творів мистецтва

Кам'янець-Подільський – 2019 року

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ПОХОДЖЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ ПРОЦЕСІЙНИХ ІКОН НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ.....	7
1.1. Основні тенденції розвитку процесійної ікони в історичному контексті.....	7
1.2. Розвиток українських процесійних ікон до XVII ст.....	13
РОЗДІЛ 2. ІКОНОГРАФІЯ ТА ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПРОЦЕСІЙНИХ ІКОН.....	21
2.1. Іконографічні особливості процесійних ікон XVII-XIX ст.....	21
2.2. Характер декору процесійних ікон.....	29
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА РЕСТАВРАЦІЇ ЖИВОПИСУ У ПРОЦЕСІЙНИХ ІКОНАХ НА ПРИКЛАДІ РОБОТИ З ФОНДІВ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ-ЗАПОВІДНИКА.....	36
3.1. Сутність та специфіка реставраційної діяльності.....	36
3.2. Види пошкоджень поліхромного різьблення.....	42
3.3. Методика реставрації процесійної ікони з фондів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника	52
РОЗДІЛ 4. РЕСТАВРАЦІЙНИЙ ПАСПОРТ.....	56
ВИСНОВКИ.....	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	59
ДОДАТКИ.....	65

ВСТУП

Актуальність теми. Одна з чільних функцій у літургійному дійстві відведена процесійним іконам. Такі ікони використовують у церковних процесіях, вони, переважно, двосторонні, великих розмірів, декоровані різьбою або ризами. Ці твори належать до комплексів позаіконостасних пам'яток українського іконопису і дотепер залишаються важливим компонентом церковного обряду в його духовно-мистецькому вираженні. Тому важливим завданням сучасного вітчизняного мистецтвознавства є розгляд еволюції окремих типологічних груп ікон,

Дослідження генези українських процесійних ікон ускладнюється значними втратами давніх пам'яток, тому це дослідження, в основному, ґрунтується на творах XVII-XIX століття. Серед вітчизняної мистецтвознавчої літератури існує низка публікацій в яких автори розглядають окремі процесійні ікони, однак відсутні праці, де б такі ікони досліджувались як окрема типологічна група і цілісне явище українського сакрального мистецтва. У зв'язку з цим залишаються нез'ясованими питання місця, ролі, походження типологічної групи процесійних ікон у системі ікономалярства, основних етапів еволюції, атрибуції творів, специфіки художнього вирішення та кола іконографічних сюжетів.

На сьогодні встановлено, що існують виносні ікони для поклоніння у храмі та ікони процесійні, які використовують для церковних процесій. Однак зазначено, що інколи функцію процесійних ікон переймали на себе чудотворні ікони, яких була велика кількість на території України впродовж віків. Чудотворні ікони залучались до різноманітних церковних процесій як найголовніші святині, тобто вони також ставали процесійними.

Культурна спадщина – невмируще джерело зростання духовного розвитку народу та національної самосвідомості. Тому реставрація творів мистецтва з кожним роком набуває все більшого значення. Реставрація об'єктів культурної спадщини з кожним роком стає все більш значущим явищем. Саме реставраційні процеси покликані зберігати і примножувати

культурні надбання нашої держави.

Особливу цікавість для науковців та реставраторів являють собою предмети що вже відновлювались раніше. Загалом вивчення попередніх оновлень є надважливою функцією реставратора сучасності, так як розгляд подібних пам'яток дає реставратору поняття про відновлювальні процеси давнини. Нерідко глибоке вивчення таких пам'яток проливає світло на темні відгалуження вітчизняної реставрації, допомагає майстрам знайти нові способи у роботі.

Комплексне вирішення теми дозволить точніше простежити іконографічні та мистецькі особливості процесійних ікон, сприятиме детальнішому пізнанню вітчизняної художньої та реставраційної спадщини, а застосовані у роботі різноманітні наукові підходи можуть бути використані при дослідженні інших пам'яток українського церковного мистецтва та поповнити скарбницю реставраційних знань та навичок, можливість творчого підходу у пошуках методів поновлення.

Мета дослідження – проаналізувати методи збереження та реставрації живопису у процесійних іконах на прикладі ікони з фондів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника

Завдання дослідження.

1. Проаналізувати мистецтвознавчі та історичні джерела з теми дослідження.
2. Висвітлити основні етапи розвитку процесійної ікони в історико-культурному контексті.
3. Розглянути розвиток українських процесійних ікон до XVII ст.
4. Представити іконографічні особливості процесійних ікон XVII-XIX ст.
5. Проаналізувати художні особливості оздоблення процесійних ікон.
6. Охарактеризувати сутність та специфіку реставраційної діяльності.

7. Окреслити основні види пошкоджень поліхромного різьблення.
8. Представити методику реставрації процесійної ікони з фондів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника

Об'єкт дослідження – процесійні ікони в мистецтві та реставраційній діяльності.

Предмет дослідження – особливості збереження та реставрації висносних ікон, на прикладі пам'ятки з фондів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.

Хронологічні межі дослідження – XII-XX століття.

Територіальні межі дослідження охоплюють території України, Західної та Східної Європи.

Методи дослідження. Для виконання завдань дослідження використані загальнонаукові та спеціальні методи наукових досліджень. До загальнонаукових методів належать: фактологічний, представлений виявленням і вивченням візуального матеріалу (твори європейських та українських митців); аналітичний, представлений аналізом літературних джерел; метод порівняльного аналізу, представлений порівняльним мистецтвознавчим аналізом зразків поліхромного різьблення досліджуваного періоду. До спеціальних методів належать статичний метод та метод роботи з першоджерелами.

Наукова новизна дослідження: полягає в практичному дослідженні технологічного процесу реставрації живопису та пам'яток дерев'яного різьблення на прикладі процесійної ікони з фондів КПДІМЗ.

Практичне значення роботи. Результати дослідження можуть бути використані:

1. Для поглибленого вивчення реставраційної справи.
2. Для реставрації поліхромного різьблення.
3. Для подальшого дослідження цієї теми та суміжних з нею тем.
4. У пам'яткоохоронній справі з метою збереження автентичного твору мистецтва, зокрема процесійних ікон.

Структура і обсяг роботи. Текстова частина магістерської роботи складається зі вступу, 4-х розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи 79 сторінок, список використаних джерел налічує 70 позицій.

Практична частина представлена реставрацією процесійної ікони з фондів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника та копією твору Луїджі Моргарі «Палаюче серце Ісуса».

ВИСНОВКИ

В Україні однією з важливих ланок літургії східного обряду, де використовуються ікони, є церковні процесії, а візуальним і змістовим центром хресних ходів та Літій з давніх часів була процесійна ікона. Процесії мають як календарне-літургійний, так і оказіональний характер.

В Україні тип процесійної ікони з'явився одразу після прийняття християнства з Візантії і є одним з найдавніших в українському іконописі. До найперших процесійних ікон Київської Русі відносимо «Богородицю Вишгородсько-Володимирську» та нещодавно віднайдену «Холмську Богородицю». Давньоруські письмові джерела свідчать, що процесійні ікони виконували подвійну функцію: як процесійні, а у храмі, як запрестольні. Серед іконографічних сюжетів лицевої сторони давньоруських процесійних ікон прослідковано перевагу Богородичних сюжетів, внаслідок впливу влахернської традиції.

Типологія західноукраїнських процесійних ікон XVII-XIX ст. на основі поєднань іконографічних сюжетів лицевої та зворотної сторони дала змогу простежити перевагу богородичних сюжетів на лицевій стороні процесійних ікон. Серед поєднань зустрічаються як давні, ще традиційно візантійські («Богородиця Одигітрія», «Богородиця Елеуса» на лицевій та євангельські празникові сюжети, вибрані святі на звороті), так і популярні давньоруські («Богородиця Одигітрія», «Богородиця Елеуса» на лицевій стороні, «Святий Миколай» на звороті). Поширеним в часі бароко був сюжет «Покрови Пресвятої Богородиці».

Серед іконографічних схем христологічних сюжетів на процесійних іконах набуває поширення XVII-XVIII ст. західноєвропейські варіанти композицій «Воскресіння», «Христос Пантократор» які мають подальший розвиток і у XIX ст.

Серед агіографічних іконографічних зображень на процесійних іконах поширеними можна вважати такі: Св. Миколай, Архангел Михаїл, Св. Юрій,

Св. Параскева. Найпопулярнішим сюжетом є Св. Миколай. Його ще з давньоруських часів часто знаходимо на зображеннях зворотів процесійних ікон/

Для оздоблення процесійних ікон були характерні як різноманітні неоренесансні декоративні мотиви переважно рослинного характеру, так і динамічні композиції з елементами барокової стилістики. Найпоширенішим прийомом декорування стає рельєфно-ажурне різьблення рослинного характеру, що відповідало загальним тенденціям оздоблення тогочасних храмів.

Українські процесійні ікони XVII-XIX ст. є вартісною складовою українського мистецтва. Вони демонструють процес розвитку мистецької традиції на основі одного з найдавніших типів українського іконопису. Проведений всесторонній аналіз широкого кола пам'яток дало можливість виявити іконографічну та художню своєрідність, трактувати їх як визначне мистецько-духовне явище.

Окрім того, здійснено реставрацію процесійної ікони з фондів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника, що датується другою половиною XIX ст. Роботі надано експозиційного вигляду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Беліловська А.В. Зайцева В.О. З досвіду діяльності Центру наукової реставрації та експертизи. Лаврський альманах: Києво-Печерська лавра в контексті української історії та культури : зб. наук. праць. Вип. 17. Київ, 2007. С. 175-178.
2. Белозерова В.Г. О понятиях подлинности и историчности памятников искусства. Научно-информационный сб. «Материальная база сферы культуры». Москва : Валдос, 1998. Вып. 3. С. 62-63.
3. Бирштейн В.Я. Технологія, дослідження й зберігання творів станкового й настінного живопису : учб. посібник. Москва : Мистецтво, 1987. 118 с.
4. Бобров Ю. Г. Основы иконографии древнерусской живописи. Санкт-Петербург : Мифрил, 1995. 263 с.
5. Бобров Ю.Г. Консервация и реставрация станковой темперной живописи. Москва : Художественно-педагогическое издательство, 2008. 256 с.
6. Бобров Ю.Г. Некоторые аспекты теории реставрации произведений изобразительного искусства. Художественное наследие. Хранение, исследование, реставрация. Вып. 10. Москва : ВНИИР, 1985. С. 52-64.
7. Бобров Ю.Г. Понятие «стиль» в консервации и реставрации памятников искусства. Исследования в реставрации. Материалы международной научно-методической конференции. Москва : Эдсмит, 2001. С. 17.
8. Бобров Ю.Г. Теория реставрации памятников искусства: закономерности и противоречия Москва : Эдсмит, 2004. 344 с.
9. Вздорнов Г. И. Реставрация и наука. Очерки по истории открытия и изучения древнерусской живописи. Москва : Индрик, 2006. 412 с.
10. Ганзенко Л.Г. Методологічні засади реставрації пам'яток культури і творів образотворчого мистецтва. Українська Академія мистецтва : дослідницькі та науково-методичні праці. Вип. 3. Київ : УАМ, 1996. С. 37-40.

11. Голиков В.П. Структура живописи, причины ее повреждений и качество реставрации. *Художественное наследие : хранение исследование реставрация*. Москва : РИО. ГосНИИР, 1995. №16. С. 18-43.
12. Горин И П. Актуальные проблемы современного состояния реставрации и консервации музейных памятников. *Художественное наследие : Москва : ВНИИР, 1985. Вып. 10. 124 с.*
13. Горматюк А.А. Реставрация, копирование, церковная живопись. Москва : ВХНРЦ им. И.Э. Грабаря, 2010. 112 с.
14. Драган М. Декоративна різьба XVI-XVIII ст. Київ : Наукова думка, 1970. 203 с.
15. Етингоф О.Є. К иконографии и функции двусторонних икон. *Искусство Византии и древней Руси. К 100-летию со дня рождения Андрея Николаевича Грабара : Тезисы докладов конференции. Москва 24-26 сентября 1996. СПб. : Дмитрий Буланин, 1996. С. 29-30.*
16. Етингоф О.Є. К ранней истории иконы «Владимирская Богоматерь» и традиции Влахернского Богородичного культа на Руси в XI-XII в. *Древнерусское искусство. Византия и Древняя русь. К 100-летию А.Н. Грабара. СПб. : Дмитрий Буланин, 1999. С. 290-305*
17. Жолтовський П. Український живопис XVII-XVIII століть. Київ : Наукова думка, 1978. 327с.
18. Жолтовський П. Художнє життя на Україні в XVII-XVIII століттях. Київ : Наукова думка, 1983. 177 с.
19. Зверев В.В. От поновления к научной реставрации. Москва : ГосНИИР. 1999. 100 с.
20. Зверев В.В. Проблемы реставрации в России конца XIX – начала XX веков. *Художественное наследие. Хранение, исследование, реставрация. Вып. 5. Москва : ВЦНИЛКР, 1979. С. 183-187.*
21. Зендлер И. Генезис и богословие иконы. *Символ. №18. 1987. С. 14-21 с.*

22. Иванова Е.Ю. Техника реставрации станковой масляной живописи. Москва : Индрик, 2005. 136 с.
23. Кара-Василєва Т. Літургійне шитво та його роль в церковній службі. Київська старовина. № 5. С. 25-29.
24. Кара-Васильєва Т. Літургійне шитво України XVII-XVIII ст. Львів : Свічадо, 1996. 230 с.
25. Квасюк А. Романюк О. Холмська чудотворна ікона Божої Матері. Повернення з небуття. Пам'ятки сакрального мистецтва Волині на межі тисячоліть. Луцьк, 2000. С. 19-20
26. Квасюк Л. Ікона в літургійному дійстві. Пам'ятки сакрального мистецтва Волині на межі тисячоліть. Луцьк, 2000. С. 9-10
27. Кондаков Н.П. Иконография Богоматери в 2 т. Москва : Паломник, 1998. 1 т. 383 с., 2 т. 462 с.
28. Кудрявцев Е.В. Техника реставрации картин. Москва : В.Шевчук. 2002. 256 с.
29. Культура Византии вторая половина VII-XII в. М. : Наука, 1989. 725 с.
30. Курінний П. Три роки праці Реставраційної майстерні Лаврського музею культур та побуту над консервацією та реставрацією музейних збірок (1924-1927). Український музей. Київ, 1980. С. 161-168.
31. Лазарев В.Н. Византийская живопись. М.: Наука, 1971.— 404 с.
32. Леонтовский А.М. Технология живописных материалов. Ленинград : Искусство, 1949. 219 с.
33. Логвин Г. Київська мистецька школа X – початку XII ст. (мікрокурс бачення). Мистецтвознавство України. Київ : Мистецтво, 1998. С. 26-56.
34. Лужицький Л. Літургія греко-католицької церкви. Львів, 1992. 114 с.

35. Маслов К.И. Актуальные вопросы реставрации и сохранения памятников истории и культуры. [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://art-con.ru/node/1293> . Назва з екрану.
36. Мельник В. Церква Святого Духа в Рогатині. Київ: Мистецтво, 1991. 144 с.
37. Настольная книга священника. Т. 1. Москва : Издание Московской патриархии, 1983. 703 с.
38. Ничкало С.А. Мистецтвознавство: Короткий тлумачний словник. Київ : Либідь, 1999. 207 с.
39. Одрехівський В. Сакральна різьба по дереву в Галичині ХІХ-першої половини ХХ століть : Історія та художні особливості. Львів : Афіша, 2006. 185 с.
40. Паттерсон-Шевченко Н. Иконы в литургии. Восточнохристианский храм. Литургия и искусство. СПб. : Дмитрий Буланин, 1994. С. 36-55 с.
41. Паттерсон-Шевченко Н. Служители святой иконы. Чудотворная икона в Византии и Древней Руси. Москва : Мартис, 1996. С. 133-145
42. Пещанський В., Свенціцький І. Іконописна техніка та її джерела. Львів, 1932. 30 с.
43. Попов Г.В., Рындина А.В. Живопись и прикладное искусство Твери XIV-XVI в. Москва : Искусство, 1979. 640 с.
44. Пуцко В. Речицька ікона ХVІІ ст. І «європейська» інтерпритація Покрови. Пам'ятки сакрального мистецтва Волині на межі тисячоліть. Луцьк, 2000. С. 45-48
45. Свенціцька В. Іван Руткович і становлення реалізму в українському малярстві ХVІІ ст. Київ : Наукова думка, 1966. 156 с.
46. Свенціцька В. Український живопис ХVІ-ХVІІІ ст. у контексті візантійських мистецьких традицій та західноєвропейського бароко. Українське бароко та європейський контекст. Київ : Наукова думка, 1991. С. 90-95

47. Свенціцький І. Іконопис Галицької України X -XVI віків. Львів, 1928. 100 с.
48. Сидор О. Волинське малярство XVII-XVIII ст. Образотворче мистецтво. 1988. №2. С. 20-21.
49. Сланський Б. В. Техніка живопису та реставрації. 2009. 304 с.
50. Станкевич М. Є. Українське художнє дерево. Львів : Інститут народознавства, 2002. 479 с.
51. Станкевич М. Є. Українське художнє деревообробництво XVII-XX ст. Концепція декоративності. Історія. Типологія. Художні особливості; Ін-т народознав. НАН України. Львів, 1995. 323 с.
52. Степовик Д.В. Леонтій Тарасевич і українське бароко. Київ : Наукова думка, 1986. 235 с.
53. Степовик Д.В. Українська графіка XVI-XVIII ст. Еволюція образної системи. Київ : Наукова думка. 1982. 332 с.
54. Степовик Д. Храм і духовність. Рим, 1990. 53 с.
55. Стерлигова И.А. О значении драгоценного убора в почитании святых икон. Чудотворная икона в Византии и Древней Руси. Москва : Мартис, 1996. С. 123-131.
56. Тимченко Т.Р. Ікона – музей: вузол протиріч. Роль музеїв у збереженні пам'яток сакрального мистецтва : матеріали наук.-практ. конф. Луганськ, 1999. 200 с.
57. Тимченко Т.Р. Київська школа реставрації станкового малярства (1920-1930). Пам'ятки України. Київ, 2001. Ч.4. 130 с.
58. Тимченко Т.Р. Принципи реставрації станкового живопису в музеї мистецтв ВУАН (1920-1930 рр.). Матеріали наук. практ. конф. «Ханенківські читання». Київ, 2000. Вип. 2. С. 68-78.
59. Титов М.Ф. Визначення та опис стану збереженості творів станкового живопису. Луганськ : Світлиця, 2007. 35 с.
60. Федосеева Т.С. Реставрационные и живописные материалы: терминологический словарь-справочник. Москва. 2013. 130 с.

61. Филатов В.В. Словарь изографа. Москва : Православный Свято-Тихвинский богословский институт, 1997. 287 с.
62. Филатов П. Реставрация темперной живописи. Москва : Изобразительное искусство, 1986. 264 с.
63. Флоренский П. Храмовое действо как синтез искусств. Вестник Московского университета, серия № 7, Философия. 1989. №2. С. 58-66.
64. Художественно-эстетическая культура Древней руси XII-XVII в. Под ред. В. В. Бычкова. Москва : Ладомир, 1996. 556 с.
65. Цитович В. Богоматір Холмська: нове явлення на початку третього тисячоліття. АНТ. Вісник археології, мистецтва, культури. 2002. №7-9. С. 8-17
66. Цитович В.І. Реставрація: між парадигмою і теорією. Пам'ятки України : історія та культура. 2004. №2. С. 30-57.
67. Цитович В.І. Реставрація пам'яток культури: проект словника загальної термінології. Проблеми українського термінологічного словникарства в мистецтвознавстві й етнології : наук. збірник. Київ : Редакція вісника «Ант», 2002. С. 133-137.
68. Черемський П. Основні поняття літургії. Львів: Свічадо, 1996. 131 с.
69. Щенникова Л.А. Чудотворная икона «Богоматерь Владимирская» как Одигитрия Евангелиста Луки. Чудотворная икона в Византии и Древней Руси. Москва : Мартис, 1996. С. 252-286.
70. Яхонт О.В. Проблемы консервации, реставрации и атрибуции произведений искусства. М., 2010. 463 с.